

Stoacılar Doğal Hukukun Epistemolojik ve Normatif Boyutları

Murat Bayram¹

ORCID: 0000-0002-4768-8282

DOI: 10.55256/TEMASA.1793282

Öz

Bu çalışma, doğal hukuk kavramını Stoacılar bağlamında epistemolojik ve normatif temelleriyle ele almaktadır. Stoacı felsefeye göre doğal hukuk, yalnızca insanların iradesine dayalı bir kurallar bütünü değildir; aksine, evrensel ve rasyonel bir doğa düzenine dayanan ilkelere gönderme yapar. Bu düzen, insan aklının doğa aklı ile uyumlu işleyişinde kendisini gösterir. Hukukun adalet ölçütü, tam da bu iki aklın kesişiminde ortaya çıkar. Stoacılar, bireyin akıl yoluyla evrensel yasayı kavrayabileceğini ve yaşamını bu yasa doğrultusunda düzenlemesi gerektiğini savunur. Bu nedenle hukuk, yalnızca pozitif normların toplamı değil, aynı zamanda ahlaki ilkelerin ve kozmik düzenin somut bir tezahürüdür. Bu yaklaşım, hukuk ile ahlak arasındaki ilişkinin ayrılmazlığını ortaya koyarken, doğal hukukun toplumsal düzenin sürekliliği ve istikrarı bakımından da vazgeçilmez olduğunu vurgular. Ayrıca Stoacı düşüncede hukukun evrenselliği, tüm insanları kapsayan kozmopolit bir perspektif sunar. Bu bakış açısı, bireysel ve kolektif davranışların meşruiyetini doğal hukuka uygunlukla ölçer. Sonuç olarak Stoacılar bağlamında doğal hukuk hem teorik hem de pratik düzeyde adaletin, erdemin ve toplumsal uyumun temelini oluşturan merkezi bir normatif yapı olarak değerlendirilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Stoacılık, Doğal Hukuk, Pozitif Hukuk, Adalet, Kozmopolitanizm.

The Epistemological and Normative Dimensions of Natural Law in Stoicism

Abstract

This study examines the concept of natural law within the Stoic framework, focusing on its epistemological and normative foundations. According to Stoic philosophy, natural law is not merely a set of rules grounded in human will; rather, it refers to principles rooted in a universal and rational order of nature. This order manifests itself in the harmony between human reason and natural reason. The standard of justice in law emerges precisely at the intersection of these two forms of reason. The Stoics maintain that the individual is capable of grasping the universal law through reason and is obliged to regulate life in accordance with it. Law, therefore, is not simply the sum of positive norms but also a concrete expression of moral principles and the cosmic order. This approach highlights the inseparability of law and morality while underlining the indispensable role of natural law in ensuring the continuity and stability of social order. Moreover, in Stoic thought, the universality of law provides a cosmopolitan perspective that encompasses all humanity. This perspective evaluates the legitimacy of both individual and collective actions according to their conformity with natural law. Ultimately, within the Stoic context, natural law must be understood as a central normative structure forming the foundation of justice, virtue, and social harmony at both theoretical and practical levels.

Keywords: Stoicism, Natural Law, Positive Law, Justice, Cosmopolitanism.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Hukuk Bölümü. mbayram@bingol.edu.tr

Giriş

Doğal hukuk düşüncesi, insanlık tarihinin en köklü ve aynı zamanda en tartışmalı kavramlarından biridir. “Doğal” ve “hukuk” terimlerinin birleşiminden oluşan bu kavram, ilk bakışta bir çelişkiyi barındırır: Doğal olan, insan iradesinden ve toplumsal uzlaşıdan bağımsız, var olan bir düzeni ifade ederken; hukuk, çoğunlukla insanların koyduğu kuralları, düzenlemeleri ve toplumsal mutabakatı çağırıştırır. Dolayısıyla doğal hukuk, insan yapısı olmayan ama yine de normatif ve bağlayıcı olan bir düzenin nasıl anlaşılması gerektiği sorusunu gündeme getirir. Burada temel sorun şudur: Eğer hukuk insan iradesinden bağımsız olarak doğal olanda bulunuyorsa, bu “doğa” hangi anlamda ele alınmalıdır? Kozmik bir düzen mi, insanın özsel doğası mı, yoksa toplumsal yaşamın ortak kuralları mı?

Antik Yunan felsefesi bu soruların tarihsel kökenini anlamak bakımından vazgeçilmez bir kaynaktır. Nitekim “physis” (doğa) ile “nomos” (yasa) arasındaki ilişki, M.Ö. 5. yüzyılda Sofistler, Sokrates ve Platon arasında en yoğun şekilde tartışılan felsefi problemlerden biri olmuştur. Sofistler doğa ile yasa arasında keskin bir ayrım yaparak, yazılı olmayan yasaları kimi zaman tanrısal, kimi zaman ise toplumsal uzlaşının ürünü olarak görmüşlerdir. Buna karşılık Sokrates ve Platon, yasanın yalnızca toplumsal uzlaşının bir ürünü olmadığını, daha yüksek, değişmez ve akılsal bir düzene dayanması gerektiğini savunmuşlardır. Böylece “doğal olan” ile “adil olan” arasındaki bağ, hukuk felsefesinin temel eksenlerinden biri haline gelmiştir.

Pisagor’dan Herakleitos’a, Aristoteles’ten Stoacılar kadar doğal hukuk düşüncesi farklı boyutlarda gelişmiştir. Özellikle Stoacılar, doğaya uygun yaşam ilkesini merkeze alarak, aklın doğadan türettiği yasaları evrensel ahlaki ilkeler olarak görmüşlerdir. Onlara göre gerçek yasa, yalnızca insanın koyduğu normlar değil, evrenin düzenine içkin aklın ifadesidir. Bu bağlamda “doğaya uygun yaşamak”, yalnızca bireysel erdemin değil, aynı zamanda adaletin ve hukukun da temeli olmuştur.

Bu düşünce Roma’ya, özellikle Cicero aracılığıyla taşınmıştır. Cicero, Stoacıların doğa yasası öğretisini sistematik hale getirerek, hukukun pozitif düzenlemelerin ötesinde evrensel bir ölçüt olduğunu savunmuştur. Ona göre yazılı yasalar adaletin kaynağı değil, ancak doğa yasasına uygun oldukları ölçüde geçerlidir. Eğer bir yasa adaleti ihlal ediyor veya tiranın çıkarına hizmet ediyorsa, gerçek yasa olarak görülemez; asıl bağlayıcı olan, doğada var olan değişmez yasadır. Böylece doğal hukuk, pozitif hukukun meşruiyetini sınavan aşkın bir normatif zemin olarak konumlandırılmıştır.

Doğal hukuk fikrinin en dikkat çekici özelliği hem metafizik hem de etik bir boyut taşımasıdır. Metafizik boyutta, doğa bir düzen, kozmos ve akılsal bir yapı olarak görülür. Etik boyutta ise doğa, adaletin ve erdemin kaynağıdır. İnsan akli bu düzeni kavrayabildiği ölçüde adil yasalar koyabilir ve doğru eylemleri seçebilir. Burada hukuk ile ahlak arasında organik bir bağ kurulmuştur. Doğal hukuk yalnızca yasaların ölçütü değil, aynı zamanda erdemli yaşamın da teminatıdır.

Bununla birlikte doğal hukuk kavramı, tarih boyunca farklı şekillerde yorumlanmıştır. Kimi düşünürler için doğa, insanın özünde taşıdığı rasyonel yapı anlamına gelirken, kimileri için kozmik düzenin bizzat kendisidir. Orta Çağ düşünürleri doğayı Tanrı’nın iradesiyle özdeşleştirmiş, modern çağda ise bireysel hakların kaynağı olarak yorumlamışlardır. Bu çeşitlilik, doğal hukuk kavramının hem esnekliğini hem de belirsizliğini ortaya koyar. Yine de temel ortak payda şudur: Doğal hukuk, pozitif hukuk düzeninden bağımsız, evrensel ve değişmez ilkeleri ifade eder. Dolayısıyla doğal hukukun doğa ile özdeşleştirilip özdeşleştirilemeyeceği sorusu, yalnızca terminolojik bir mesele değil, aynı zamanda hukuk ile ahlakın, insan ile kozmosun, özgür irade ile evrensel düzenin ilişkisini sorgulayan temel bir felsefi problemdir.

1. Stoacı Felsefede Doğal Hukukun Epistemolojisi: Akıl ve Kozmik Düzenin Birliği

Doğal hukuk, herhangi bir insanın ya da yasa koyucunun iradesine dayanmayan, hukukî bir normlar bütünü olarak tasavvur edilen ahlaki ilkelere işaret eder. Beşerî hukuk kurallarının aksine, doğal hukukun herhangi bir resmî prosedüre bağlı olmaksızın geçerliliğini koruduğu ve değiştirilemez olduğu kabul edilir. Ayrıca doğal hukuk, pozitif hukuk düzeninin doğruluğu ve meşruiyetinin ölçütünü oluşturması bakımından aşkın bir normatif temel olarak görülür. Bu normatif temelin kaynağı olarak doğa kavramı, Stoacı düşüncede hem evrenin düzenini hem de insan aklının bu düzeni kavrama yetisini ifade eden merkezi bir kavram hâline gelir.

Diogenes Laertius'un aktardığına göre, Stoacılar doğayı tek bir anlamla sınırlamamışlardır; kimi zaman evreni bir bütün olarak bir arada tutan ilkeyi, kimi zaman da yeryüzündeki varlıkların oluşunu mümkün kılan yaratıcı gücü ifade etmek için bu kavramı kullanmışlardır. Arslan, Stoacıların doğanın amacı konusunda Epikürosçularla hemen hemen aynı görüşte olduğunu söyler. Epiküros doğanın bilgisinin amacının, evrenin araştırılması değil, ahlak felsefesine hizmet ettiğini söyler. Benzer şekilde Stoacılar da insan hayatının temel amacının da mutluluk olduğunu ve bu mutluluğun doğaya uygun yaşam olduğunu söyler.² Bu anlamda Striker'e göre Stoacılar için doğayı bilmek, sadece dış dünyaya ilişkin bir gözlem değil, aynı zamanda insanın doğasıyla evrenin logosu arasındaki bağı kavramak demektir.³

Stoa düşüncesine göre, evrende var olan her şey doğal yasalara tabidir. İnsan akli ise bu yasaları kavrama, doğadan çıkarma ve bilinçli bir şekilde takip etme yetisine sahiptir. Burada bilgi, salt duyuşsal bir edinim değil; doğada içkin olan aklın (logos) insandaki tezahürü sayesinde mümkün hale gelir. Dolayısıyla Stoacı epistemolojide doğal hukuk, insana dışarıdan dayatılan bir norm değil, bilinebilir bir hakikat olarak görülür. Bu bilginin pratiğe dönüşmesi, "doğaya uygun yaşam" ilkesinde ifadesini bulur. Yani doğa yasasının bilgisine ulaşmak, aynı zamanda doğru eylemin bilgisini edinmektir.⁴ Stoacı epistemoloji, doğa bilgisini salt teorik bir bilgi alanı olarak değil, insanın eylem ilkelerini belirleyen normatif bir kavrayış olarak ele alır. Dolayısıyla doğayı bilmek, aynı zamanda ona uygun yaşamının epistemik koşuludur.⁵ Striker'in de belirttiği gibi, doğanın bilgisine ilişkin epistemik kesinlik, doğaya uygun yaşamının ahlaki kesinliğini de güvence altına alır.

Zenon'a göre felsefe, hakikati ve erdemi bilme sanatıdır; bu bilgi ise insanın doğayla uyumlu yaşamasını mümkün kılar. Stoacı düşüncede doğal hukukun epistemolojik temeli, doğanın bilgisini akıl yoluyla kavrayabilme yetisinde yatar. Doğaya uygun yaşamak için önce doğanın yasalarını bilmek gerekir; bu da ancak doğru muhakeme ve aklın rehberliğiyle mümkündür. Stoacılar göre evrende her şey nedensel bir zorunluluk içinde işler; bu düzen, ilahi aklın veya kaderin ifadesi olan doğal yasaların görünümüdür. Dolayısıyla insan, kendi akıyla doğayı tanıdıkça, aynı zamanda doğal hukuku da bilme imkânına sahip olur. Zenon, insanları ortak bir meradan (nomos/pasture) beslenen bir sürüye benzetmesi doğal hukukun evrenselliğine ve epistemik kavrayışına işaret eder.⁶

Zenon'un bilgi anlayışının merkezinde yer alan "doğru kavrayış" (kataleptik phantasia) öğretisi, Stoacı epistemolojinin temel direğini oluşturur. Bu kavram, insanın doğayı bilme ve dolayısıyla doğal yasayı kavrama kapasitesini açıklamak açısından belirleyici önemdedir. Zenon'a göre bilgi, duyuşsal izlenimlerin rastgele birikiminden değil, doğru nedenlerle oluşan ve gerçek nesnelere karşılık gelen izlenimlerin akıl tarafından doğrulanmasından doğar.

² Stoa felsefesi üç dönemde incelenir: İlk Stoa, Orta Stoa ve Geç (Roma) Stoa. İlk dönem, okulun kurucusu Zenon ile onu izleyen Kleantes ve öğretiyi sistemleştiren Khryssippos'un etkin olduğu M.Ö. 300–130 yıllarını kapsar. Orta Stoa (M.Ö. 130–50) ise Panaitios ve Poseidonios'un temsil ettiği, ahlaka ve pratik felsefeye daha fazla ağırlık verilen, eklektik nitelikler taşıyan bir dönemdir. Bu süreçte Stoacılık, Yunan etkisinden Roma kültürüne geçiş yaparak daha evrensel bir karakter kazanmıştır. Geç Stoa ya da Roma Stoası (M.Ö. 50–M.S. 300) ise Cicero, Seneca, Epiktetos ve Marcus Aurelius gibi düşünürlerle doruk noktasına ulaşmıştır. Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012), 276.

³ Gisela Striker, *Essays on Hellenistic Epistemology and Ethics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), 210.

⁴ Eduard Zeller, *Grek Felsefesi Tarihi*, çev. A. Aydoğan. (İstanbul: Say Yayınları, 2008), 306.

⁵ Striker, *Essays on Hellenistic Epistemology and Ethics*.

⁶ Diogenes Laertius, *Lives of eminent philosophers*, çev. R. D. Hicks. Vol. 2. Book VII. (Harvard University Press, 1925).

Bu tür izlenimler, Zenon'un ifadesiyle, "nesnelerini açığa çıkarma gücüne sahip" oldukları için bilgiye temel oluşturabilir. Dolayısıyla, insanın akli doğru işlediğinde, doğanın düzenini ve yasalarını doğrudan deneyim ve rasyonel kavrayış aracılığıyla tanıyabilir.⁷

Stoacı doğal hukuk epistemolojisinde bilgi, doğaya ilişkin salt bir tasvir değil, aynı zamanda normatif bir kavrayıştır. Zenon'a göre bir şeyi bilmek, onu herhangi bir kanıtla reddedilmesi mümkün olmayacak biçimde, yani doğru bir algıyla idrak etmektir. Bu anlayış, doğal hukukun temeline yerleşen epistemolojik bir güvence sunar. Çünkü Zenon'a göre doğaya uygun yaşamak, doğanın kendisini böyle bir kesinlikle kavramayı gerektirir. Bu çerçevede doğruluk, yalnızca bir olgu durumuna işaret etmekten ibaret değildir; aynı zamanda doğaya uygunluğun, yani evrensel aklın (logos'un) buyurduğu normların tesis edilmesi veya onların gerçekleşme şartlarının yerine getirilmesi anlamına gelir. Dolayısıyla Stoacılar için bilmek, hakikati kavramak kadar, bu hakikatin doğal ve ahlaki düzen içindeki normatif zorunluluğunu da idrak etmektir.⁸

Diogenes Laertius'un aktardığına göre Kleanthes, doğa derken bireysel bir varlığın doğasını değil, ortak ve evrensel doğayı kasteder. Khrysippos ise bu kavrayışı daha da derinleştirerek doğayı hem insanın kendi doğası hem de evrenin doğası olarak birlikte ele alır. Bu anlayış, Stoacı epistemolojide doğal hukukun bilgisinin temelini oluşturur. Çünkü insanın kendi doğasını bilmesi, aynı zamanda evrenin akılsal düzenini kavraması anlamına gelir. Böylece "doğaya uygun yaşamak" ilkesi, salt etik bir buyruk değil, kozmik aklın bilgisine dayalı bir epistemik yönelim halini alır.⁹

Orta Stoa döneminde, özellikle Panaitios'un etkisiyle Stoacı düşüncenin pratik ve politik boyutu ön plana çıkmış, doğal hukukun bilgisine ilişkin epistemolojik yaklaşım da bu doğrultuda yeniden şekillenmiştir. Doğal hukukun bilgisi artık yalnızca teorik bir kavrayış değil, adaletin ve yönetimin somut biçimlerinde sınanabilir bir bilgelik hâline gelmiştir. Panaitios'un vurguladığı ölçülülük ve toplumsal uyum ilkeleri, doğaya uygun yaşamının epistemik dayanağını oluşturan "doğru kavrayışın" (kataleptik phantasia) siyasal düzlemdeki karşılığını belirlemiştir. Bu bağlamda karma yönetim düşüncesi, doğanın rasyonel düzenini yansıtan en uygun siyasal yapı olarak görülmüş; adaletin bilgisi de, doğanın akli düzenini toplumda en iyi gerçekleştiren yönetim biçimiyle özdeşleştirilmiştir. Böylece Orta Stoa, doğal hukuk epistemolojisini pratik akıl ile siyasal erdemin kesiştiği bir bilgi alanı olarak yeniden yorumlamıştır.¹⁰

Stoacıları takip eden Cicero doğaya uygun yaşamı şöyle ifade eder: Doğanın sunduğu ölçüt olmaksızın, iyi yasa ile kötü yasa arasındaki farkı kavramamız imkânsızdır. Zira yalnızca hak ve haksızlık değil, ahlaken doğru ile yanlış arasındaki ayırım da doğanın düzenine göre belirlenir. Doğa, insan ruhuna öyle bir ortak kavrayış yerleştirmiştir ki, erdem olarak nitelendirilen her şey bu ölçütle temellendirilir; buna karşılık, ondan sapma kusur ve yozlaşma olarak görülür.¹¹

Cicero'ya göre Stoacılar hukuku, Doğa'ya yerleştirilmiş, yapılması gerekeni emreden ve tersini yasaklayan en yüksek akıl olarak görürler. Bu şekilde adaletin kökeni de hukukta bulunacaktır, çünkü hukuk doğal bir güçtür; bilge insanın zihni ve aklıdır, adalet ve adaletsizliğin ölçüldüğü ölçüttür. Cicero'ya göre, Stoacıların yasa hakkındaki düşüncesi şöyledir:

Yasa ne insanların zihinlerinde tasarlayarak oluşturduğu ne de halkların kararı olan bir şeydir aksine genel olarak evreni yönetme ve yasaklama bilgeliğiyle idare eden ebedi bir olgudur. Buna bağlı olarak, ilk ve nihai yasanın her şeyi akılla düzenleyen ya da yasaklayan tanrının zihni olduğunu söylüyorlardı. Bu yüzden tanrıların insan soyuna verdiği yasa haklı olarak övülmüştür. Zira o yönetmeye ve yasaklamaya uygun olan bilgenin akli ve zihnidir.¹²

⁷ A. A. Long ve D. N. Sedley, *The Hellenistic Philosophers*, Vol. 1 (Cambridge University Press, 1987), 250.

⁸ Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi*, 250.

⁹ Diogenes Laertius, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, çev. C. Şentuna. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2021).

¹⁰ Francis Edward Devine, "Stoicism on the Best Regime," *Journal of the History of Ideas* 31, sayı: 3 (1970): 330-332.

¹¹ Cicero, *Yasalar Üzerine*, çev. Cengiz Çevik. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2016), 23.

¹² Cicero, *Yasalar Üzerine*, 37.

Stoacı düşüncede hukuk (lex), doğaya içkin olan yüce aklın (ratio summa insita in natura) tezahürüdür. Bu yasa, yapılması gerekeni emreder, yapılmaması gerekeni yasaklar. Ancak burada söz konusu olan emir, dışsal bir otoritenin buyruğu değil, insan aklında içkinleşmiş kozmik düzenin bilgisidir. Dolayısıyla hukuk, yalnızca normatif bir yönelim değil, aynı zamanda bilginin akılsal içeriğidir. Hukukun akıl (logos) olarak tanımlanması, epistemolojik düzeyde onun kavranabilir bir hakikat olduğunu, bilincin doğaya uygun işleyişiyle anlaşılabilirliğini gösterir. Stoacılar göre hukuk, doğanın akli (naturae ratio) ile özdeşdir. Doğa yasası, evrenin düzenini idare eden logos'un insan zihnindeki yansımasıdır. Bu nedenle hukukun emrettiği eylem türü, epistemolojik açıdan “doğru bilgiye uygun eylem”, etik açıdan ise “doğru eylem”dir. İnsan, aklını kullandığında doğa yasasını kavrar ve böylece doğru eylemin bilgisine ulaşır. Burada bilgi ile norm, epistemoloji ile etik birbirine içkin hale gelir.

Cicero, Stoacı geleneği izleyerek bu anlayışı sistematikleştirmiştir. Ona göre iki alan vardır: Bir bütün olarak doğa (ortak doğa, natura communis) ve bilge kişinin zihni. Bu ikisi, kapsam bakımından farklı görünse de özünde birdir. Çünkü bilge kişinin akli, doğanın akliyle aynı kaynaktan beslenir. Dolayısıyla adil olanın başlangıç noktası, herhangi bir yasa yazılmadan veya devlet kurulmadan önce var olan o evrensel yasaya, yani doğaya yerleştirilmiş akla dayanır. Bu yasa hem normatif düzenin hem de bilginin ölçütüdür. Sonuçta Stoacılar göre hukuk, insan zihninde akıl olarak bilinebilir; bilinebilir olduğu için de bağlayıcıdır. Adil olanın (ius) ve adaletsiz olanın (iniuria) ölçütü, tarihsel kurumlara değil, doğanın ebedi rasyonelliğine dayanır. Böylece doğal hukuk, epistemolojik zeminde evrensel bir bilginin, normatif zeminde ise evrensel bir yükümlülüğün ifadesi haline gelir.

Bu şekilde Cicero Stoacı hukuku, hem bir “doğa gücü” hem de “akıllı birinin akli ve mantığı” olarak tanımlar. Ayrıca üçüncü bir özellik daha ekler: Hukuk adil olanın (ius) ve adil olmayanın (iniuria) standardıdır. Buradan, hukukun adil olanın (ius) başlangıç noktası olduğu sonucu çıkar. Cicero şimdi ilk kez lex ve ius arasında ayrım yapar: Yasa (lex) adil olanın (ius) standardıdır, dolayısıyla adil olanın (ius) kaynağıdır. Bu ayrımı, hukuku (nomos) “adil olanın (dikaia) ve adil olmayanın (adika) standardı” olarak tanımlayan Stoacı Khrysippos’a borçludur.

Stoacı doğal hukuk teorisinin bilgisini açıkça ortaya koyan bir hukuk pasajı vardır. Caracalla döneminde yaşamış geç dönem hukukçularından Aelius Marcianus *Institutiones* adlı çalışmasının I. Kitabında, Khrysippos'un *Hukuk Üzerine* adlı eserinden şunu aktarır: “Hukuk, ilahi ve beşeri işlerin kralıdır; adalet ve adaletsizlik standardını sağlar, siyasi hayvanların ne yapması gerektiğini ve ne yapmaması gerektiğini emreder.”¹³

Bu pasaj, Stoacı doğal hukuk anlayışının özünü yansıtır: Hukuk, yalnızca insanlar arası düzeni sağlayan kurallar bütünü değil, evrenin akılsal düzenine dayanan ilahi ve beşeri işlerin kralı olarak görülen bir ilkedir. Marcianus'un Khrysippos'tan aktardığı bu ifade, hukuku adaletin ölçütü kılan normatif bir otorite olarak tanımlar; ona göre gerçek hukuk, yalnızca pozitif düzenlemelerden ibaret olmayıp, adil ile adaletsizi ayırt etme gücünü de içerir. Ayrıca insanın Aristoteles'in de vurguladığı üzere “siyasi bir varlık” olması, hukukun toplumsal yaşamda yön gösterici ve bağlayıcı olmasını zorunlu kılar. Bu nedenle Stoacı bakışta hukuk hem kozmik düzenin yansıması hem de insanın doğasına uygun yaşamının teminatıdır.

Bu düşüncüyü takip eden Cicero, adaletin doğada var olan yasaya dayandırılması gerektiği sonucuna ulaşır. Bu sonuç doğrudan doğruya hukukun bir “doğa gücü” olduğu iddiasından çıkar. Khrysippos'un yazılarında da benzer bir doğa çağrısına rastlarız: “Adaletin (dikaiosyne) Zeus ve ortak doğadan başka bir başlangıcını (arche) veya yaratılışını (genesis) keşfetmek mümkün değildir.”¹⁴ Doğal hukukun esas dayanağı adalet idesidir, hatta ve hatta diyebiliriz ki adalet ve doğal hukuk aynı şeylerdir. Stoacı düşüncede adaletin (dikaiosyne) kaynağı ne insan iradesine ne de toplumsal uzlaşıya indirgenebilir; onun başlangıcı ve doğuşu evreni yöneten ilahi akıl olan Zeus ve bütün varlıklara

¹³ P. A. V. Waerdt, “Philosophical Influence on Roman Jurisprudence? The Case of Stoicism and Natural Law” in *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, ed. W. Haase ve H. Temporini (Berlin, 1994), 4857.

¹⁴ Laertius, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*.

ortak olan doğadır. Bu yaklaşım, adaleti tarihsel olarak değişen yasaların ürünü değil, kozmik düzenin zorunlu bir yansıması olarak görür. Dolayısıyla adalet evrensel, belirli bir toplumun yasalarına bağlı değildir; aksine yasalar ancak bu evrensel doğa düzenine uygun oldukları ölçüde “adaletli” sayılabilir. Böylece Stoacılar, adaleti insanın yarattığı bir kural değil, doğada ve evrende keşfedilen akılsal bir hakikat olarak temellendirirler.¹⁵

2. Stoacı Doğal Hukukun Normatif Boyutu

Doğal hukukun normatif boyutu, insan davranışlarını yönlendiren bağlayıcı ilkeler bütünü olarak anlaşılmasına dayanır. Bu anlayışta yasaların meşruiyeti, yalnızca yürürlükteki pozitif düzenlemelere uygunlukla değil, akıl yoluyla kavranabilen evrensel adalet ilkelerine dayanmasıyla belirlenir. Doğa, bu bağlamda fiziksel bir düzenin ötesinde, insanın eylemlerine yön veren ahlaki ve hukuki bir normatif düzeni temsil eder. Kozmosun düzeni, insanın özsel doğası ve toplumsal yaşamın doğası, akıl aracılığıyla kavranabilir evrensel ölçütler sunar; bu ölçütler, neyin doğru ve adil olduğuna dair objektif bir referans noktası oluşturur. Bu nedenle doğal hukuk, sadece bilginin konusu değil, aynı zamanda davranışlara yön veren bir değer standardıdır. İnsan akli doğadaki bu normatif düzeni kavradıkça, adaletin ne olduğu ve nasıl gerçekleşmesi gerektiği konusunda bağlayıcı bir ölçüte ulaşır.

Temelde Zenon, doğaya uygun yaşamı tanımlarken aynı zamanda doğanın doğru eylemin ölçütü olduğunu belirtir. Stoacı düşüncede doğal hukukun normatif temeli, insan aklının doğanın logos’unu kavrama yetisinde yatar. Doğayı bilmek, salt bir betimleme değil, eylemi yönlendiren bir normun idrakidir; çünkü doğaya uygun yaşamak, doğanın rasyonel düzenine uygun davranmak demektir. Stoacılar için evrende her şey nedensel bir zorunluluk ve ilahi aklın rehberliğinde işler; bu düzenin bilgisi, aynı zamanda nasıl yaşanması gerektiğinin bilgisidir. Dolayısıyla insan akli doğayı tanıdıkça, yalnızca doğal yasaları kavramakla kalmaz, aynı zamanda onlara uymakla yükümlü hale gelir.

Erken Stoacılar için doğal hukuk, doğanın rasyonel düzeniyle uyumlu yaşama yükümlülüğünü ifade eder. Burada normatif kaynak; evrenin logos’udur, yani doğa, kendi içinde akıl tarafından kavranabilir bir düzen taşır. İçeriği ise; bu düzene uygun yaşamak, insanın hem bireysel hem toplumsal yaşamında “erdemli” ve “doğru” davranmasını zorunlu kılar. Stoacılar, doğaya uygunluk ilkesini insan yapısı gelenekler, kurumlar ve yasalar karşısında üstün saymışlardır. Bu yüzden erken Stoacılıkta doğal hukuk, mevcut pozitif hukuka eleştirel ve dönüştürücü bir norm olarak konumlanır. Zenon’un kayıp eseri olan *Politeia*’da, mülkiyet, para, evlilik ve sınıf farklarının ortadan kalktığı, yalnızca “doğaya uygun erdemli yaşamın” geçerli olduğu bir toplum tasarımı bunu gösterir. Bu model, doğal hukukun sadece bir ölçüt değil, aynı zamanda mevcut yasaları ve toplumsal kurumları reddeden bir normatif devrim fikri taşıdığını ortaya koyar.¹⁶ Krizippos’un doğa yasasını evrensel aklın emri olarak tanımlaması da bu yönü destekler: Hukukun kaynağı ne yasa koyucudur ne gelenek, doğanın ta kendisidir. Dolayısıyla erken Stoacılıkta doğal hukuk, pozitif hukuka alternatif değil yasanın kurucu unsurudur.¹⁷

Roma döneminde Stoacılığın siyasal ve toplumsal bağlamı değişmiştir. Artık düşünürler, İmparatorluk düzeni içinde yaşayan yurttaşlardır; doğaya uygunluk öğretisi, bireysel etik ve yurttaşlık bilinciyle birleşir. Cicero’nun doğal hukuk anlayışında, Stoacıların doğaya işlenmiş ve hukukun temeli olarak işlev gören ilahi doğru akıl (ratio recta) inancı açıkça görülebilir. Bu epistemolojik temel, aynı zamanda normatif bir sonuç doğurur: Hukuk, salt yazılı metinlerden veya siyasi otoriteden bağımsız olarak, adaletin ölçütü ve yönlendirici ilkesidir. Cicero, Stoacı doğal hukuk fikrini *De Re Publica* ve *De Legibus*’ta açıkça referans göstererek, hukukun uygulanmasını adli bağlama yerleştirir ve doğal hukuku normatif bir araç olarak kullanır.¹⁸

¹⁵ Niyazi Öktem, “Stoisizm,” *Journal of Istanbul University Law Faculty* 40, sayı: 1-4: (1974): 614.

¹⁶ Laertius, *Lives of eminent philosophers*, 32-33.

¹⁷ Laertius, *Lives of eminent philosophers*, 88-89.

¹⁸ Cicero, *Devlet Üzerine*, çev. Cengiz Çevik. (İstanbul: İthaki Yayınları, 2018).

Bu yaklaşım, özellikle hukuk uygulamasında ahlaki ve adil kararların alınması açısından belirleyicidir. Bir hatibin veya hukukçunun, bir eylemin yasadışı olmasına rağmen doğru olduğuna ikna edebilmesi, ancak doğal hukukun evrensel normlarına dayanmasıyla mümkündür. Burada Stoacı öğreti, yazılı yasaların ötesinde, adaletin kaynağını doğanın değişmez düzeninde bulur. Aristoteles'in retorik üzerine düşüncelerine paralel olarak, yasaların her zaman adaletin ölçütü olamayacağı kabul edilir; dolayısıyla normatif standart, toplumsal veya devlet yapısına değil, evrensel akla ve insan doğasına dayandırılır.¹⁹

Stoacı perspektiften bakıldığında, hukuk ve ahlak ayrılmaz bir bütündür: Hukuk, insanın doğasına içkin olan ve akıl yoluyla kavranabilen evrensel bir normatif düzene hizmet eder. Böylece doğal hukuk, hem evrensel adaletin ölçütü hem de bireylerin eylemlerini yönlendiren etik bir rehber haline gelir. Yazılı yasaların yetersiz kaldığı veya tiranlıkla çarpıtıldığı durumlarda, başvurulacak kaynak yalnızca tümel yasa, yani doğanın değişmez ilkeleridir; bu da Stoacı normatif bakış açısının en açık göstergesidir.

Hukuk ve ahlak arasındaki ilişkinin sınırları, modern düşüncede hâlâ tartışmalı bir konu olarak varlığını sürdürmektedir; Devlin-Hart²⁰ tartışması bu meselenin ne denli karmaşık olduğunu açıkça gösterir. Hukuk ile ahlakın birbirine karıştırılması, hem hukukun nesnel düzenleyici işlevine hem de ahlaki değerlere zarar verebilir; buna karşılık hukuk, kendisini ahlaktan tamamen soyutlayarak yalnızca biçimsel bir mekanizma hâline de gelemmez. Cicero'nun yaklaşımlarında görüldüğü gibi, hukukçuların ahlaki ilkeleri yasalara entegre etme çabası, herhangi bir düşünce gevşekliğinden değil, aksine hukuku mümkün olduğunca adil ve mükemmel kılma arzusundan kaynaklanmıştır. Bu durum, hukuku salt kurallar bütünü olmaktan çıkarıp, etik ve insan doğasına uygunluğu gözetilen bir düzenleyici olma rolünü vurgular.

Cicero pozitif hukukun sınırlarını kabul etmiş ve onun için bir standart belirlemek istemiştir. Bu ideal için Stoacı doğa yasasını (lex naturae) popülerleştirmiştir. Çünkü ahlak ve hukuk ilişkisi sadece yasanın temeli konusunda değil aynı zamanda yasaya itaatte birey üzerindeki rolü önemli bir yere sahiptir. Cicero bunu şu soruyla ifade eder: Eğer insanları adaleti gözetmekten alıkoyan temel etken doğa değil yalnızca ceza olsaydı, cezalandırma korkusu ortadan kalktığında kötülük karşısında ne tür bir direnç kalırdı? Sadece insan yapımı hukuktan korkan bir kişi, gözetlenmediği bir durumda neyi engelleyebilirdi? Eğer suçluyu caydıran temel unsur davranışın kendisi değil de cezadan duyulan korku ise, o zaman kimse gerçekten haksız değildir; kötüler yalnızca tedbirsiz ve erdemsiz kişiler olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda, sınırlı gözetim kapasitesine sahip hukuktan ziyade, insanın içsel akli ve evrensel ahlaki ilkeleri, eylemlerini yönlendirmede belirleyici bir rol oynar. İşte bu nedenle, Stoacı ahlak ve hukuk anlayışı, bireyin kendi doğasına uygun bir yaşam sürmesi ve adaleti gerçekleştirmesi açısından merkezi bir öneme sahiptir; Cicero da bu anlayışı titizlikle benimsemiş ve savunmuştur.²¹

Watson, doğal hukuk kavramının Stoacılar tarafından icat edildiğini ancak aslında önemini ve etkisini ancak Cicero aracılığıyla kazandığını ve Cicero'nun bunu, doğal hukukun insan yasalarının yönlendirileceği ve değerlendirileceği standartları belirlediğini iddia ederek hukuk teorisine soktuğunu söyler.²² Vander Waerdt erken Stoacılar da doğal hukukun pozitif yasa anlamına gelmediğini, bilge kişinin akla uygun zihinsel eğilimiyle özdeş olduğunu

¹⁹ Aristoteles, *Retorik*, çev. M. H. Doğan. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995).

²⁰ Bu tartışma, hukuk ile ahlak arasındaki sınırların ne kadar örtüşmesi gerektiğini sorgular. Patrick Devlin, toplumun ahlaki değerlerini korumanın hukuk tarafından desteklenmesi gerektiğini savunur; ona göre, bir toplumun ortak ahlaki değerlerine saldırı, toplumsal bütünlüğü tehlikeye atar ve bu nedenle hukukun cezalandırılmalıdır. Bkz: Patrick Devlin, *The Enforcement of Morals* (Oxford: Oxford University Press, 1965). H.L.A. Hart ise, hukukun yalnızca bireyler arası zararı önlemeye odaklanması gerektiğini ve özel ahlaki davranışların, başkalarına zarar vermedikçe, hukuki müdahale ile denetlenmemesi gerektiğini ileri sürer. Bu tartışma, özellikle "yasal moralizm" ve "zarar prensibi" arasındaki farkları netleştirir ve hukuk ile ahlakın birbirine karıştırılmasının hem teorik hem pratik sorunlarını ortaya koyar. Bkz: H. L. A. Hart, *The Morality of the Criminal Law* (Oxford: Magnes Press and Oxford University Press, 1965).

²¹ Austin, Roma hukukunun öneminin pozitif hukuk sistemini özlü ve tutarlı bir bütünlük haline getirmiş olmasından kaynaklandığını söyler. Ancak Yunanlılardan aldıkları felsefenin işe yaramadığını ve hukuk bilimini tanımlamada yetersiz olduğunu söyler. Bkz: John Austin, *Lectures on Jurisprudence, or The Philosophy of Positive Law* (London: John Murray, 1880), 128.

²² Watson, "The Natural Law and Stoicism" in *Problems in Stoicism*, ed. A. A. Long (1971), 220.

savunur. Roma hukukçuları (özellikle Cicero, Ulpian) bu fikri daha somut hale getirerek, pozitif hukuka bir evrensel ölçüt sağlamışlardır.²³

Elbette Cicero'nun çağdaşlarının hepsi, medeni hukukun Yunan felsefesi modeline göre düzenlenmesi önerisini kabul etmedi. Ancak, geç Cumhuriyetçi ve erken İmparatorluk dönemlerinde hukukçular arasında yasal konuların uygun şekilde bölünmesi konusunda devam eden tartışma, Yunan diyalektik ve mantıksal teorisinin geç Cumhuriyetçi dönemde *ius civile*'yi kanunlaştırma çabalarını etkilediğine dair iyi kanıtlar sunmaktadır. Söz konusu teori hiçbir şekilde yalnızca Stoacı olmasa da Stoacı mantık hakkında ayrıntılı bilgiye dair bazı kanıtlar vardır. Proculian hukuk okulunun entelektüel babası Labeo'nun durumu özellikle önemlidir. Birçok açıdan, önemli yasal akıl yürütme biçimlerini açıklığa kavuşturmak için Stoacı felsefeden faydalanır.²⁴ Stoacı düşüncenin etkisinde eşitlik, kardeşlik, hakkaniyet, doğaya uygunluk, evrensel devlet anlayışı ilkeleri birçok Romalı hukukçu tarafından tekrarlanmış ve geliştirilmiştir. Bunların en önemlileri Marcus Antistius Labeo, Gaius, Aemilius Papinianus, Julius Paulus'dur.²⁵

Bu düşünsel ortam, Cicero'nun yasa anlayışını biçimlendirmiştir. Cicero, yasayı adeta bir klişe olan oran ve akıl temelinde tanımlar; Tanrı insana aklını paylaşmanın en büyük armağanını vermiştir ve insanın akli geliştiğinde Tanrı'nın aklına yaklaşır. Cicero'ya göre, akli paylaşımların aynı zamanda doğru akli da paylaşımları gerekir. Yasa, emir ve yasaklara uygulanan doğru akıl olduğundan, insan Tanrı'dan aldığı akıl armağanıyla birlikte yasa armağanını da edinmiştir. Tanrı ile yasayı paylaşan insan, dolayısıyla adaleti de paylaşmalıdır. Bu anlayış Cicero'yu, tüm evreni hem tanrıların hem de insanların üyesi olduğu tek bir topluluk olarak kavramaya yöneltir. Adalet yasası tanrılardan insanlara aktarılmaz, ancak her iki tür varlıkta da doğru akıl biçiminde mevcuttur.²⁶ Stoacı düşünceye atıfla Laertius da, "Khrysispos yaşarken izlememiz gereken doğa deyince, hem ortak doğayı hem de bireysel olarak insan doğasını anlar; Kleanthes ise bireysel doğayı değil, yalnızca ortak doğayı anlar" diyerek, evrensel ve bireysel ahlakın hukuk düşüncesiyle ilişkisini vurgular.²⁷

Stoacıların erken dönem ortak hukuk (*koinos nomos*) anlayışı, daha sonra doğal hukuk olarak adlandırılacak olanın atasıdır. Stoacılar tarafından tasarlandığı şekliyle yasa, tüm insanlar için ortaktır ve gerçek şehirlerdeki fiili yasa ve geleneklerden bağımsız olarak vardır. Doğal yasadaki türeyen herkesin eşit bir statüye sahip olmaları, kölelerin bile bu yasadaki hak talep edeceklerini iddia ederler.²⁸ Bu anlamda daha sonraki doğal hukuk anlayışları kısmen Stoacı düşünceden türemiş olsa da aynı zamanda ondan ayrılırlar. Çünkü Stoacılar tarafından tasarlandığı şekliyle hukuk, doğanın temel bir bileşenidir, kozmosu kaplar ve cismani bir tanrıyla özdeşleştirilir. Genel hukukun bu fiziksel boyutu, daha sonraki doğal hukuk teorilerine yabancısıdır.²⁹

Akl kavramı, Stoacı doğa yasası doktrininin ayrılmaz bir parçasıdır. Kleanthes'in doğaya uygun bir şekilde yaşamının, aklın doğru kullanımıyla, doğaya uygun şeyleri seçmekten ibaret olduğunu öğrettiği söylenir. Khrysispos,

²³ Waerdt, "Philosophical Influence on Roman Jurisprudence? The Case of Stoicism and Natural Law," 4857.

²⁴ Waerdt, "Philosophical Influence on Roman Jurisprudence? The Case of Stoicism and Natural Law," 4841.

²⁵ Marcus Antistius Labeo, Stoacılığın etkisinde kalarak Roma hukukuna yeni bir yön vermeye ve bu hukukun insanlık, adalet, özgürlük ilkelerine dayanmasını ve bu tarzda gelişmesini sağlamaya çalışmıştır. Roma hukukunun önemli ismi Gaius, doğal haklar prensibinden hareket ederek, insanların doğuştan vazgeçilmez, devredilmez hakları olduğu görüşünü savunmuştur; *ius civile* (Medeni Hukuk) ve *ius Gentium* (Milletler Hukuku) ayrımını ele alıp, *ius Gentium*'un, insan ruh ve aklının, insanların tümünü kapsayan bir hukuk yaratması gerektiği fikrini ileri sürmüştür. Aemilius Pappinianus, Sokrat ve Platon düşüncelerinden ileri sürmüş, doğal hukuku doğrudan savunmasına rağmen, hukuk ve ahlak arasındaki ilişkiyi müşahade etmiştir. Pappinianus'un en önemli yanı Kamu Hukuku ve Özel Hukuk ayrım kıstaslarını saptamasıdır. Tanınmış hukukçu Julius Paulus'de hukukta hâkim olması gereken prensibin hakkaniyet olması gerektiğini söylemiş, doğal hukukun âdil ve iyi olan hukuk olduğunu; aklın, kanunları bulan organ olduğu görüşünü ileri sürmüştür. Stoacılığın doğal hukuk düşüncesi Ulpianus'ta büyük aşamalar kaydetmiştir. Ona göre, doğal hukuk eşitliği önerir, insanlar özgür doğar dolayısıyla kölelik ahlak ve adaletle bağdaşmaz. Ahlak, şeref, namus ve erdem en yüksek değerlerdir. Ulpianus'un adalet tanımı, bazı durumlarda hâlâ geçerlidir, Ona göre adalet herkese kendine ait olanın verilmesidir. Bkz: Öktem, "Stoizm," 617-618.

²⁶ Cicero, *Yasalar Üzerine*, 18-20.

²⁷ Laertius, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, 330.

²⁸ Zeller, *Grek Felsefesi Tarihi*, 312.

²⁹ Katja Maria Vogt, *Law, Reason, and the Cosmic City: Political Philosophy in the Early Stoa* (Oxford: Oxford University Press, 2008), 161.

hayvanların ve insanların doğaya uygun olarak yaşadıkları farklı yolları açıklar. Onları yönlendirecek yalnızca doğal dürtüleri olan hayvanlar, doğal hareket etme dürtülerini izlerler. Ancak insanlar doğal akılla donatılmış olduklarından, doğal olarak hareket ederken dürtüyü değil akli izlerler. Akli izlerken insan evrenin doğru aklına göre hareket eder ki bu, Khryssippos'tan sonraki Stoacılar için koinos nomos evrensel yasasıyla aynıdır.

Stoacılar, insanın başkalarının haklarına saygı göstermesinin sadece bir gelenek olmadığını, daha ziyade başkalarının farkında olmanın ve onları düşünmenin insanın doğasında var olduğunu öğretmişlerdir. Dolayısıyla insan doğasının ne kadar farkında olursa, bir anlamda o kadar doğal hale gelir, tüm insanları o kadar dikkate alırdı. Kiniklerin³⁰ küçümsediği toplumsal gelenekler, insanın gerçek doğasının gerçek ihtiyaçlarının ifadeleriydi. Doğal hukuk teorisi, özellikle Roma bağlamında, ortak iyiye dair bu farkındalığı dramatize etti. Romalılar Yunan teorisinden öğrendiklerini pratikte uyguladılar ve Stoacıların doğanın özdeşliği konusundaki ısrarını bir gelenek haline getirmeye çalıştılar.³¹

Stoacılar için *Doğa*, *Akıl* ile eşanlamlıydı ve *Akıl* da *Tanrı* ile eşanlamlıydı. Onlar, insanlığın gerçek şehrinin veya siyasi yapısının tek bir Tanrı şehri veya kozmopolis olduğuna ve tüm insanların, aynı zamanda Akıl ve Doğa şehri olan bu Tanrı şehrinde, akıl sahibi yaratıklar olarak birleşmiş olduğuna inanıyorlardı. Onlar, gerçek yasanın bu şehrin yasası olduğuna inanıyorlardı. Stoacılığın kurucusu Zeno'nun öğretilerine göre, insanlar ayrı adalet kurallarıyla bölünmüş farklı şehirlerde yaşamamalı: Tüm insanları yurttaş olarak görmeli ve ortak bir yasa altında birlikte otlayan bir sürü gibi, tek bir hayat ve düzen olmalı. Stoacılık Roma'nın Jus naturale'sine geçmişti.³² Roma'nın jus naturale'si de Hristiyan Kilisesi geleneğine geçer.³³

Yaygın olan görüşe göre Stoacılar yeni bir doğal hukuk öğretisinin kurucularıdır. Bu görüşü Sokratik-Platonik-Stoik doğal hak öğretisi olarak ele alan Strauss, bu öğretinin öz yapısını adalet ile ilgili en genel iki fikrin çatışmasında ele alır: Adalet iyidir ve adalet herkese gerekeni vermekten ibarettir. Bu da herkes için pozitif yasayla belirlenmiştir. Ancak pozitif yasalar bazen zararlı ve kötü olabilir. Bu durumda adalet iyi olarsa, onu pozitif yasadan bağımsız olarak doğal olanda temellendirilmelidir. O zaman adalet, herkese doğaya göre gerekeni verme âdeti olarak karşımıza çıkar.³⁴

Sonuç

Doğal hukuk tartışmaları, insanlık tarihinin en köklü ve en zor sorularından birine temas eder: Hukukun kaynağı nedir ve adaletin ölçütü nerede aranmalıdır? Bu tartışmada doğa kavramı merkezî bir konuma sahiptir. Ancak doğa, tekil ve açık bir kategori olmaktan ziyade, kozmik düzen, insanın özsel varlığı veya toplumsal yaşamın kendisi gibi farklı boyutlarda yorumlanabilen çok katmanlı bir kavramdır. Bu nedenle doğal hukukun “doğa ile özdeş” olup olmadığı sorusu, aslında hukukun ontolojisi, ahlakın epistemolojisi ve insanın evrendeki yeri hakkında temel bir sorgulamayı içinde barındırır.

Stoacı düşünürlerden Cicero'ya uzanan çizgi, doğal hukuku yalnızca bir metafor ya da soyut bir kavram değil, bizzat evrenin düzeniyle özdeş bir akıl olarak görmüştür. Bu bakış açısına göre doğal hukuk, dışsal bir normlar bütünü değildir; aksine insanın akli aracılığıyla kavradığı, varoluşun özünden türeyen evrensel bir ilkeler manzumesidir.

³⁰ Brouwer, Stoacı doğal hukuk anlayışının kökenlerinin Kyniklerden (Cynics) geldiğini ileri sürer. Ona göre “doğaya uygun yaşam” fikri, Kyniklerin toplumsal kurumlara karşı eleştirilerinden beslenmiştir. Bkz: Robert Brouwer, “Cynic Origins of the Stoic Doctrine of Natural Law?” in *State and Nature: Studies in Ancient and Medieval Philosophy*, ed. P. Adamson ve C. Rapp (2021): 159-180.

³¹ Watson, “The Natural Law and Stoicism,” 235.

³² Roma Hukuku büyük ölçüde doğal hukukun etkisinde kalmıştır; *Corpus iuris Civilise* göre, hukuk âdil ve iyi olanı gerçekleştirme sanatıdır (lus est ars boni et aequi), adil ve iyi tamamen soyut kavramlar olup, ahlaki değerler getirirler, bu da doğal hukukun ta kendisidir. Görülüyor ki Stoacı doğal hukuk, Roma hukukunun pozitif normlarında bile kendini göstermiştir. Bkz: Öktem, “Stoisizm,” 616.

³³ Otto F. Gierke, *Natural Law and the Theory of Society: 1500 to 1800*, çev. Ernest Barker. (Cambridge: Cambridge University Press, 1934).

³⁴ Leo Strauss, *Doğal Hak ve Tarih*, çev. Murat Erşen ve Petek Onur. (İstanbul: Say Yayınları, 2011), 173.

Böylece doğal hukuk, yazılı normlardan bağımsız olarak, adaletin ve hakkaniyetin ölçütünü sunar. Bu ölçüt, yasaların meşruiyetini belirlerken salt iktidarın iradesine değil, aklın ve doğanın uyumuna başvurmayı gerekli kılar. Yasalar adil oldukları sürece yasa olma değerini korur; adaletsiz yasalar ise yalnızca şeklen “yasa”dır, özde ise adaletsizliktir.

Bununla birlikte, doğanın ahlakın kaynağı olup olmadığı sorusu, felsefi tartışmayı daha da derinleştirir. Eğer doğa, evrendeki düzen ve zorunluluk anlamında alınırsa, bu düzenin ahlakı temellendirmesi mekanik ve determinizme yakın bir yaklaşım doğurabilir. Eğer doğa, insanın akıl yetisi ve özsel varlığı olarak düşünülürse, bu durumda ahlak, insan doğasının rasyonel kapasitesinden türetilmiş olur. Nihayetinde doğa, toplumsal yaşamın düzeni olarak kavranırsa, ahlak toplumsal uzlaşının ürünü gibi görünür. Dolayısıyla “doğanın ahlakın kaynağı olup olmadığı” sorusu, tek bir cevaba indirgenemez; doğa kavramının nasıl tanımlandığına bağlı olarak farklı yönelimler ortaya çıkar.

Antik düşünürler, *physis* ile *nomos* arasındaki gerilimi farklı biçimlerde çözmeye çalışmışlardır. Sofistlerin doğa ile yasa arasındaki ayrımı keskinleştirmesi, hukukun göreceli ve toplumsal bağlamlara göre değişken olduğunu savunmaları, doğal hukuk düşüncesinin en büyük rakibi olarak belirir. Buna karşılık Sokrates, Platon, Aristoteles ve Stoacılar, doğa ile yasa arasında uyum arayışına yönelmişlerdir. Onlara göre yasa, ancak doğanın düzeniyle uyumlu olduğu ölçüde adaletin ifadesidir. Özellikle Stoacılar, doğayı akılla özdeşleştirerek, hukuku evrensel bir normatif düzen olarak kavramsallaştırmışlardır. Bu yaklaşım, insanı evrensel bir kozmopolis’in yurttaşı olarak görür ve adaletin sınırlarını belirli bir topluluk veya iktidar düzeniyle sınırlamaz.

Cicero’nun geliştirdiği doğal hukuk anlayışı, Roma hukukunun soyut ilke ve pratik düzenlemeleri arasında köprü kurarak, doğal hukukun sonraki yüzyıllarda Avrupa düşüncesini şekillendirmesine zemin hazırlamıştır. Onun vurguladığı nokta açıktır: Yasalar adil olmak zorundadır; aksi halde yasa olmaktan çıkar. Bu görüş, yalnızca hukukun ahlaki bir boyutu olduğunu değil, aynı zamanda ahlakın hukuku tamamlayan bir normatif güç olduğunu da ortaya koyar. Bu nedenle Cicero için doğal hukuk hem aklın hem de doğanın ortak bir yasasıdır; Tanrı’nın insana armağan ettiği aklın, adalet arayışında yol gösterici işlev görmesidir.

Sonuç olarak, doğal hukukun doğa ile özdeş olup olmadığı sorusu, hukuk ve ahlakın ilişkisini açıklığa kavuşturmaktan çok, bu ilişkinin derinliğini ve çok katmanlılığını açığa çıkarır. Doğal hukuk, hangi doğa anlayışı üzerinden yorumlanırsa yorumlansın, hukukun salt bir teknik düzenleme değil, insan varoluşunun en temel değerleriyle iç içe geçmiş normatif bir zemin olduğunu hatırlatır. Bu hatırlatma, yalnızca antik filozofların değil, modern hukukçuların da göz ardı edemeyeceği bir gerçektir. Çünkü hukuk, nihayetinde adalet arayışının kurumsallaşmış hâlidir; adalet ise, insan aklının ve doğasının evrensel düzenle uyum arayışından doğar. Bu yüzden doğal hukuk, tarihsel ve felsefi açıdan, insanlığın adalet arayışındaki en köklü metafor ve en kalıcı ideal olarak varlığını sürdürmektedir.

Kaynakça

- Aristoteles. *Retorik*. Çeviren: M. H. Doğan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995.
- Arslan, Ahmet, *İlkçağ Felsefe Tarihi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012
- Austin, John. *Lectures on Jurisprudence, or The Philosophy of Positive Law*. London: John Murray, 1880.
- Brouwer, Robert. “Cynic Origins of the Stoic Doctrine of Natural Law?” in *State and Nature: Studies in Ancient and Medieval Philosophy*, Editörler: P. Adamson ve C. Rapp, 159-180. 2021.
- Cicero. *Yasalar Üzerine*. Çeviren: Cengiz Çevik, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2016.
- Cicero. *Devlet Üzerine*. Çeviren: Cengiz Çevik, İstanbul: İthaki Yayınları, 2018.
- Devlin, Patrick. *The Enforcement of Morals*. Oxford: Oxford University Press, 1965.
- Devine, Francis Edward. “Stoicism on the Best Regime,” *Journal of the History of Ideas* 31, sayı: 3 (1970): 323-336.
- Gierke, Otto F. *Natural Law and the Theory of Society: 1500 to 1800*. Çeviren: Ernest Barker, Cambridge: Cambridge University Press, 1934.
- Hart, H. L. A. *The Morality of the Criminal Law*. Oxford: Magnes Press and Oxford University Press, 1965.
- Laertius, Diogenes. *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*. Çeviren: C. Şentuna, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2021.
- Laertius, Diogenes. *Lives of eminent philosophers*. Çeviren: R. D. Hicks, Vol. 2. Book VII. Harvard University Press, 1925.
- Long, A. A. ve D. N. Sedley. *The Hellenistic Philosophers*. Vol. 1. Cambridge University Press, 1987.
- Öktem, N. “Stoisizm,” *Journal of Istanbul University Law Faculty* 40, sayı: 1-4 (1974): 589-621.
- Striker, Gisela. *Essays on Hellenistic Epistemology and Ethics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- Strauss, L. *Doğal Hak ve Tarih*. Çevirenler: Murat Erşen ve Petek Onur, İstanbul: Say Yayınları, 2011.
- Vogt, Katja Maria. *Law, Reason, and the Cosmic City: Political Philosophy in the Early Stoa*. Oxford University Press, 2008.
- Waerdt, P. A. V. “Philosophical Influence on Roman Jurisprudence? The Case of Stoicism and Natural Law” in *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, II.36. 7, Editörler: W. Haase ve H. Temporini, 4851-4900. 1994.
- Watson, George. “The Natural Law and Stoicism” in *Problems in Stoicism*, Editör: A. A. Long, 216-238. 1971.
- Zeller, Eduard. *Grek Felsefesi Tarihi*. Çeviren: A. Aydoğan, İstanbul: Say Yayınları, 2008.